

5. Коновалова В. О. Юридична психологія / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – К. : Концерн “Видавничий дім ІнЮре”, – 2005. – 424 с.
6. Основи пенітенціарної педагогіки і психології. Навчальний посібник / Під заг. ред. академіка Синьова В.М. – Біла Церква, 2003. – 101 с.
7. Пенитенциарная психология, педагогика и совершенствование организации воспитательной работы с осужденными в ВТК : сб. метод. рекомендаций по подготовке слушателей к семинарским и практическим занятиям; под ред. В.Н. Синева, В.И. Кривуши. – К. : РИО КИВД при УАВД, 1993. – 120 с.
8. Рейковский Я. Г. Экспериментальная психология эмоций / Я.Г. Рейковский. – М. : Наука, 1979. – 320 с.
9. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / Трубников В.М. – Харьков : Изд-во „Основа” ХГУ, 1990. – 173 с.

Мудрак І. А. ПСИХОЛОГІЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРЕВОЖНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКА-КОЛОНИСТА

В статті розкриті психологічні особливості розвитку тривожності підлітків, які відбувають покарання в пенітенціарному закладі. Розкриті теоретичні підходи до роботи з підлітками-колоністами, зокрема в аспекті вивчення їх тривожності.

Ключевые слова: *пенітенціарне заклад, позбавлення свободи, підлітки-колоністи, тривожність, депривація, ресоціалізація.*

Mudrak I. A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ANXIETY IS IN THE CONTEXT OF PERSONALITY DEVELOPMENT OF TEENAGER, WHICH IS IN CLINK

The psychological features of development of anxiety of teenagers which depart punishment in prison establishment are exposed in the article. The theoretical going is reflected near work with teenagers-colonists, in particular in foreshortening of study of their anxiety.

Keywords: *prison establishment, imprisonment, teenagers-colonists, anxiety, deprivation, resocialisation.*

УДК 159.92

О. Л. Музика (м. Київ)

**СПІВВІДНОШЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ОБДАРОВАНОСТІ:
СУБ'ЄКТНО-ЦІННІСНИЙ ПІДХІД**

*Аналізуються основні підходи до співвідношення здібностей та обдарованості. Обґрунтовується застосування суб'єктно-ціннісного підходу до розвитку здібностей та обдарованості. Наводяться авторські означення. Здібності розглядаються як внутрішній, особистісно-ціннісний, динамічний ресурс саморозвитку, що базується на індивідуально-своєрідному поєднанні особистісних властивостей і полягає: 1) у здатності суб'єкта вирішувати ситуаційні й життєві завдання з допомогою ефективних діяльностей; 2) в усвідомленій спроможності набувати цієї здатності. **Обдарованість** визначається як складна системна якість особистості, що характеризується: 1) найвищим рівнем розвитку здібностей і, відповідно, найвищими (абсолютними чи у порівнянні з віковими нормами) досягненнями в певній галузі діяльності; 2) ціннісним ставленням до власних здібностей як до основи особистісної ідентичності; 3) спрямованістю на саморозвиток; 4) творчою спрямованістю особистості; 5) внутрішньою (суб'єктно-ціннісною) саморегуляцією. Розвиток здібностей розглядається як передумова розвитку обдарованості.*

Ключові слова: *здібності, компетенції, обдарованість, суб'єктно-ціннісний аналіз, ціннісна регуляція розвитку особистості.*

Постановка проблеми. Одним із перших, хто звернув увагу на важливість співвідношення здібностей та обдарованості, був Б.М. Теплов, який писав: «При встановленні основних понять вчення про обдарованість найзручніше виходити із поняття здібностей» [15, с.15]. З огляду на те, що у психології донині співіснують два підходи до розуміння обдарованості, це не така вже й очевидна істина, як може здатися на перший погляд. У відповідності з першим підходом, обдарованість – вихідна диспозиція, вроджені задатки, що сприяють високим досягненням. В основі другого підходу – погляд на обдарованість як на якість особистості, що поступово складається і розвивається впродовж життя. Вроджені задатки при цьому мають важливе, але не вирішальне значення. Так, задатки можуть сприяти високій результативності діяльності на початкових етапах, але з ускладненням діяльності вони мають трансформуватися у якісно нове особистісне утворення – здібності.

Наразі перший підхід використовується дуже обмежено, як правило, по відношенню до вузького кола нескладних діяльностей, що можуть регулюватися на нижчих структурних рівнях, ближчих до індивіда, ніж до особистості. Вроджені особливості можуть бути своєрідними бонусами, що полегшують досягнення *відносно* високих результатів у *простих діяльностях* і, як правило, у дитинстві, коли ці діяльності є ще зовнішньо мотивованими, коли вони не «вплетені» у структуру особистості.

Суть другого підходу, якого дотримується переважна більшість науковців, полягає в тому, що обдарованість – це результат тривалого розвитку здібностей, а не першопричина високих досягнень у вигляді задатків. Відтак, істотно зміщуються акценти при застосуванні теоретичних положень до прикладних розробок: з «виявлення» обдарованих до встановлення закономірностей розвитку обдарованої особистості і моделювання таких умов розвитку, де б ці закономірності могли відтворюватися з більшою, ніж зазвичай, ймовірністю.

Отже, розвиток обдарованості пов'язується з розвитком здібностей як особистісних утворень, а не задатків як біопсихічних вроджених характеристик. Важливим є розуміння того, як сама людина впливає на розвиток своїх здібностей, як у свідомості відображається взаємодія здібностей з життєвими ситуаціями і формуються цінності та спрямованість особистості. Відтак на перший план виходять питання про саморегуляцію розвитку здібностей та обдарованості у тісних взаємозв'язках із саморозвитком особистості.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Здібності й обдарованість відносяться до тих психологічних категорій, які не мають усталених означень. У радянській психології склалася традиція розгорнуто описувати сутність здібностей у всій складності їх системних взаємозв'язків і взаємозалежностей. При цьому стислих означень не наводиться. Навіть словники не вирізняються лаконічністю і не дають чіткого короткого означення. Так, у словнику за редакцією А.В. Петровського і М.Г. Ярошевського здібності визначаються як «індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання тієї чи іншої продуктивної діяльності» [13], а далі йде продовження досить великої статті,

де й розкривається сутність здібностей. Схоже означення дається і в українському психологічному словнику за редакцією В.І. Войтка, де здібності також співвідносяться з успішністю діяльності [12]. Новіші довідникові видання не відступають від традицій.

Далеко не всіх задовольняють подібні означення. Один із провідних фахівців психології здібностей В.Д. Шадріков піддає їх критиці, зазначаючи, що «індивідуально-психологічні особливості» швидше співвідносяться із задатками, а не здібностями, а критерій «успішності» надто розмитий і залежить від цілей людини, її мотивації тощо [16].

В основі більшості вітчизняних означень здібностей лежить підхід Б.М.Теплова. У свій час він, «не претендуючи при цьому на створення теорії», наважився вказати на три ознаки здібностей, які, навіть незважаючи на застереження автора, стали хрестоматійними: *«По перше, під здібностями розуміються індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої... По друге, здібностями називають не будь-які загальні індивідуальні особливості, а лише ті, що мають відношення до успішності виконання певної діяльності... По третє, поняття здібностей не зводиться до тих знань, навичок чи умінь, які вже вироблені у людини...»* [15, с.16].

Хоча дослідник і пояснив суть виокремлених трьох ознак, але чимало з тих людей, хто намагається розвивати здібності чи навіть обдарованість, вкладають у нього свій, досить віддалений від початкового, зміст.

Нерідко *перша ознака* – здібності відрізняють одну людину від іншої – витлумачується як свідчення вродженості здібностей, хоча сам Б.М. Теплов вважав якраз навпаки: різниця у здібностях пояснюється відмінностями, які виникли в результаті особливостей *розвитку здібностей* у різних людей. Зауважимо, що тут йдеться не лише про кількісні характеристики: одна людина розвинула свої здібності у більшій, а інша – у меншій мірі. Ще можна говорити про, принаймні, два види структурних відмінностей. Насамперед люди різняться за здібностями з тієї причини, що кожен вибирає з-поміж тисяч суспільних діяльностей всього декілька чи декілька десятків і формує свій унікальний спектр діяльностей і, відповідно, пов'язану з ними унікальну структуру здібностей. А коли порівняти двох людей, обдарованих в одній галузі (наприклад, видатних науковців), то навіть у цьому випадку матимуть місце суттєві відмінності за здібностями, що зумовлюватимуться структурною складністю діяльності (у цьому випадку – наукової) і неоднорідністю розвитку десятків її компонентів у кожного з цих учених.

Друга ознака – співвіднесення здібностей з успішністю в діяльності – часто набуває невинного розширення, що призводить до абсолютизації діяльності. Ефективність діяльності стає не лише головним показником розвитку здібностей, а й чи не єдиним показником, на який спрямовують розвивальні впливи, що розуміються досить однобоко: в основному, це збільшення часу, що відводиться на вправління у тій чи іншій діяльності, та збільшення кількості цих вправ. Але як тільки припиняються зовнішні впливи, такі «здібності» стрімко нівелюються, що свідчить про їх ізольованість і невключеність у процеси особистісного розвитку.

Можливо тому, що *третя ознака* була сформульована через заперечення, що у логіці вважається поганим тоном, з нею теж склалася парадоксальна ситуація. Констатація, що здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, найчастіше викликає справедливе питання: а до чого зводяться, а що ще входить до структури здібностей? Крім того, не варто забувати, що саме знання, уміння і навички є показниками успішності діяльності, які найлегше виміряти й проконтролювати, – звідси й помилки у розумінні здібностей і, як наслідок, намагання «звести» здібності саме до цієї усталеної трійки – знань, умінь і навичок, не припиняються і по сьогодні.

Незважаючи на те, що праці Б.М. Теплова написані більше, ніж півстоліття тому, ситуація з розумінням здібностей змінилася мало і залишається доволі складною. Розмитість дефініцій гальмує психологічні дослідження, а відтак, як зауважив В.О. Моляко, «виправдано ставити питання якщо не про повну заміну поняття здібностей як абстрактного, то, в усякому разі, про доцільність його коректування» [7, с. 90].

Нові підходи до вивчення здібностей формуються на засадах системності. Б.Г. Ананьєв вважав, що самої лише діяльності недостатньо для комплексного вивчення здібностей. «У психологічному вченні про особистість здібності й обдарованість постають як істотна частина загальної структури особистості, пов'язана з характером і темпераментом, життєвою спрямованістю та історією індивідуально-психічного розвитку особистості в процесі її виховання і суспільно-практичної діяльності» [1, с. 15].

В.Д. Шадріков пропонує визначати здібності «...як властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру вираженості, що проявляється в успішності і якісній своєрідності освоєння і реалізації діяльності» [16, с.176].

За К.К. Платоновим, здібності – це «частина структури особистості, яка, актуалізуючись у конкретному виді діяльності, визначає якість останньої» [10, с.5]. Причому, здібності є одним із метакомпонентів у структурі особистості і охоплюють всі підсистеми – від ієрархічно нижчих, біологічно зумовлених (біопсихічні властивості, особливості психічних процесів) до вищих, соціально обумовлених (досвід і спрямованість).

Дослідження здібностей з позицій системного підходу передбачає, що і в означеннях, і в методах можна відштовхуватися від ієрархічно вищих рівнів: від особистості, її свідомості, цінностей і спрямованості. Вищі особистісні рівні не тільки включають у себе нижчі, що дозволяє вивчати здібності через їх відображення у свідомості, але й впливають на розвиток нижчих через свідому особистісно-ціннісну саморегуляцію. Впливи, здійснені через свідомість на вищих ієрархічних рівнях (досвіду і спрямованості, наприклад), можуть виявитися ефективними й стійкими, оскільки є достатньо велика ймовірність того, що завдяки субординаційним зв'язкам включаться координаційні процеси і відповідні зміни відбудуться й у нижчих компонентах системи: мотивах, діяльностях, уміннях, знаннях тощо.

Поняття «*обдарованість*» теж є не дуже вдалим з огляду на суперечність між його значенням, що читається в будові слова і скоріше за все ви-

значається впливом релігійних традицій на його етимологію, з одного боку, та науковим розумінням, – з іншого. Корінь «дар» (можна припустити, що це – дар Божий) присутній не лише в українській, а й в інших європейських мовах. Очевидно, що саме це значною мірою впливає на розуміння нефахівцями обдарованості як вродженої властивості людини. Натомість сучасні тенденції у розумінні обдарованості виражені В.М. Дружиніним: «Обдарованість – система, така, що розвивається впродовж життя, якість психіки, що визначає можливість досягнення людиною винятково високих результатів у порівнянні з іншими людьми» [3, с. 353].

Природно, що й обдарованість також розглядається з позицій системного підходу. В.О. Моляко виходить з того, що центром психічної регуляції творчо обдарованої особистості є її синергетична стратегіальна свідомість, яка із хаосу безлічі смислів породжує правильні рішення і відкриття. «У цілому ж можна представити обдарованість як систему, що включає такі компоненти: біофізіологічні, анатоמו-фізіологічні задатки, сенсорно-перцептивні блоки, що характеризуються підвищеною чутливістю, інтелектуальні і мисленнєві можливості, що дозволяють оцінювати нові ситуації і вирішувати нові проблеми, емоційно-вольові структури, що визначають довготривалі домінантні орієнтації і їх штучну підтримку; високий рівень продукування нових образів, фантазія, уява і цілий ряд інших [7, с. 90].

Особистість є відкритою системою, тому і здібності, і обдарованість можуть розглядатися як певне відношення між людиною і світом. У цьому контексті для означення здібностей важливо встановити роль зовнішніх по відношенню до людини чинників, у першу чергу діяльнісних і ситуаційних детермінант розвитку здібностей. На рівні теоретичного аналізу відповідь на ці питання дав С.Л. Рубінштейн: «Положення, відповідно до якого зовнішні впливи пов'язані зі своїм психічним ефектом лише опосередковано, через особистість, є тим центром, виходячи з якого визначається теоретичний підхід до всіх проблем психології особистості, як і психології взагалі» [2, с. 269].

Обдарованість у сучасному психологічному розумінні – це передусім результат взаємопоєднаного розвитку здібностей і особистості. Визначаючи здібності «як ступінь оволодіння людиною засобами дії» [6, с. 225], С.Д. Максименко підкреслює, що обдарованість пов'язана з унікальністю особистості, коли «...система здібностей, способів дій поєднується з особистісними структурами, відбивається, опредметнюється в тому продукті, який створюється у результаті активності цієї особистості» [6, с. 227]. При цьому з позицій генетичної психології психологічний зміст обдарованості вбачається не у швидшому дозріванні окремих структур психіки, а визначається «властивостями цілісної особистості як єдиної міжфункціональної системи: гнучкістю, пластичністю процесів, швидкістю динамічних явищ та легким утворенням вищих (опосередкованих) психічних функцій» [6, с. 230]. Не розвиток окремих функцій визначає обдарованість, а, навпаки, обдарованість як цілісна і всеособистісна характеристика зумовлює специфіку розвитку окремих частин психіки.

Здібності не просто розвиваються разом з особистістю, розвиток здібностей, на думку С.Л. Рубінштейна, є змістом особистісного розвитку: «Роз-

виток людини, на відміну від накопичення досвіду, оволодіння знаннями, уміннями і навичками, це і є розвиток її здібностей, а розвиток здібностей людини це і є те, що становить собою розвиток як такий, на відміну від накопичення знань і умінь» [14, с. 221]. Стосовно обдарованості, то можна навести не менш яскраве висловлювання Г.С. Костюка, який визначав обдарованість як «здібність людини до розвитку її здібностей» [5, с. 341].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як видно з аналізу сучасних тенденцій у психології, і обдарованість, і здібності найчастіше співвідносяться з особистістю, а діяльність, зокрема її ефективність, залишається основним критерієм для оцінки особливостей і рівня розвитку цих властивостей особистості. Особистість є своєрідним центром, який визначає як напрямки розвитку здібностей, так і напрямки інтеграції їх з іншими особистісними властивостями, що веде до становлення якісно іншого новоутворення – обдарованості. При цьому залишаються нерозкритими і психологічні механізми, які регулюють розвиток здібностей пересічної й обдарованої особистості та особливості свідомої саморегуляції цих процесів.

Постановка завдання. Виходячи з проведеного аналізу, видається доцільним розробляти такі підходи до дослідження здібностей та обдарованості, які розглядали б ці поняття в контексті розвитку особистості. Необхідно враховувати власну активність особистості та регулювальну роль її свідомості в узгодженні ціннісного досвіду і напрямків подальшого розвитку. Для реалізації цієї мети необхідно здійснити такі завдання:

- застосувати суб'єктно-ціннісний аналіз до розвитку творчо обдарованої особистості;
- окреслити основні особливості у розвитку творчо обдарованої і пересічної особистості та виокремити регуляційні схеми розвитку, які їм відповідають;
- дати означення здібностей та обдарованості з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу;
- намітити шляхи й методики вивчення закономірностей розвитку творчо обдарованої особистості і методичні підходи до підвищення ефективності розвивальних впливів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Врахування внутрішніх детермінант розвитку здібностей та обдарованої особистості вимагає нових підходів до як до теоретичного аналізу, так і до методів збирання й обробки емпіричних даних. Нами було запропоновано суб'єктно-ціннісний аналіз – комплекс теоретичних уявлень, дослідницьких та інтерпретаційних процедур, які спрямовані на реконструкцію й вивчення внутрішніх особистісно-ціннісних детермінант регуляції поведінки, діяльності та саморозвитку. Розроблено цілий ряд принципів суб'єктно-ціннісного аналізу [11]. Його центральними поняттями є ціннісна свідомість і суб'єктні цінності.

Ціннісна свідомість особистості – це сукупність уявлень, в яких відображено особистісні цінності людини, що можуть мати різні рівні вираженості, актуалізованості, стійкості і регуляційного потенціалу. Як психологічний центр регуляції діяльності і розвитку особистості ціннісна свідомість концен-

трує в собі вибірккові, особистісно-значимі результати життєвого досвіду як у сфері соціальних стосунків і діяльності, так і у сфері особистісного саморозвитку. Поняття «ціннісна свідомість» у нашому розумінні є суб'єктивною (у плані локалізації та інтерпретації ціннісного досвіду) і суб'єктною (у плані джерел і детермінації активності) характеристикою індивідуальної свідомості.

Суб'єктні цінності – це особливі поєднання високозначимих моральних і діяльних цінностей, що тісно корелюють між собою і утворюють внутрішню самодостатню, самодетерміновану основу для регуляції діяльності і саморозвитку особистості, оскільки містять в собі і ціннісно-сміслові, й інструментально-діяльнісні характеристики, які дозволяють задовольняти основні особистісні потреби (у визнанні й поцінуванні, у підтриманні самоідентичності, у розвитку, у суб'єктності, у творчості) через вироблення ціннісної основи й мотивів діяльності у певній життєвій ситуації. Основні властивості суб'єктних цінностей: 1) здатність внутрішньо регулювати діяльність, поведінку та особистісний розвиток; 2) обумовленість індивідуальним ціннісним досвідом; 3) здатність забезпечувати стійкість та індивідуальну своєрідність особистості; 4) адаптаційна гнучкість, що проявляється в актуалізації чи, навпаки, нівелюванні цінності окремих конструктів відповідно до зміни життєвої ситуації і життєвих завдань; 5) недеklarативність, дієвість суб'єктних цінностей, що забезпечується взаємною підтримкою моральних і діяльних цінностей.

На цих теоретичних засадах було розроблено методику моделювання ціннісної свідомості (ММЦС, 1997), яка дозволяє створювати математичну факторно-семантичну модель свідомості, і методику вивчення динаміки здібностей (МВДЗ, 2005), з допомогою якої можна контролювати зміни у суб'єктивних уявленнях людини про рівень розвитку власних здібностей і динаміку її ціннісно-регуляційних схем [4].

Ряд досліджень, проведених із застосуванням суб'єктно-ціннісного аналізу, дозволив дійти висновку, що у плані ціннісної регуляції розвитку одна з ключових відмінностей обдарованих і пересічних людей полягає у ціннісному ставленні до власних здібностей. Обдарована людина, незалежно від того, як змінюється життєва ситуація, намагається оволодіти нею з допомогою одного й того ж комплексу здібностей. Пересічна ж людина зі зміною життєвої ситуації розвиває все нові й нові здібності, забуваючи про ті, що були розвинені раніше. Виходить, що обдарована людина впродовж життя розвиває одні й ті ж здібності, які складають основу її особистісної ідентичності, і саме тому вони розвиваються до дуже високого рівня.

У ході досліджень було встановлено, що існує два основні види ціннісної регуляції особистісного розвитку, які, відповідно, регулюють розвиток пересічної й обдарованої особистості та різняться рівнем розвитку рефлексії й суб'єктності. Це *суб'єктно-ціннісна* і *ситуаційно-ціннісна* регуляція. Перший вид – суб'єктно-ціннісна регуляція особистісного розвитку – характерний для окремих типів особистості, наприклад, для обдарованих людей, які, перебуваючи в меншості, регулюють власний розвиток, керуючись здебільшого внутрішніми ціннісними критеріями. Другий вид – ситуаційно-ціннісна

регуляція – пов’язаний із орієнтацією на вимоги ситуації, соціальні норми та очікування [8].

Результати теоретичного аналізу й емпіричних досліджень відкрили можливості для робочих означень здібностей і обдарованості. **Здібності** – це внутрішній динамічний ресурс саморозвитку, що базується на індивідуально-своєрідному поєднанні особистісних властивостей і полягає: 1) у здатності суб’єкта вирішувати ситуаційні й життєві завдання з допомогою ефективних діяльностей; 2) в усвідомленій спроможності набувати цієї здатності. **Обдарованість** – це складна системна якість особистості, яка характеризується: 1) найвищим рівнем розвитку здібностей і, відповідно, найвищими (абсолютними чи у порівнянні з віковими нормами) досягненнями в певній галузі діяльності; 2) ціннісним ставленням до власних здібностей як до основи особистісної ідентичності; 3) спрямованістю на саморозвиток; 4) творчою спрямованістю особистості; 5) внутрішньою (суб’єктно-ціннісною) саморегуляцією.

Зрозуміло, що ціннісна автономність обдарованої особистості веде до зростання ймовірності виникнення ціннісних розбіжностей між її особистісними цінностями та цінностями контактного соціального оточення, що може спричинити демотивацію і втрату обдарованості. Відтак зростає необхідність психологічної підтримки. Поняття *ціннісної підтримки* ми вводимо з огляду на те, що існуюче поняття психологічної підтримки надто широке. Якщо психологічна підтримка – це загальна назва для широкого спектру психологічних впливів, спрямованих на оптимізацію окремих психічних станів, пізнавальних процесів, феноменів емоційної чи когнітивної сфер, особливостей соціальної взаємодії, показників внутрішнього психологічного життя тощо, то ціннісна підтримка спрямована на значно вужче коло психологічних феноменів, локалізованих переважно у ціннісній свідомості особистості. *Ціннісна підтримка* – це різновид психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію особистісних цінностей людини, їх актуалізацію, видозміну чи розвиток з метою підтримання самоідентичності в процесі вирішення життєвих завдань і саморозвитку особистості.

Оскільки ціннісна підтримка – це система впливів, що спрямована на актуалізацію процесів свідомої регуляції особистісного розвитку, то важливо спиратися на суб’єктивну картину здібностей, яка існує у кожній окремій людини і регулює її розвиток досить спорадично чи ситуаційно. Як показують наші дослідження, суб’єктивну картину здібностей складають чотири групи уявлень:

- 1) уявлення про власні вміння як засоби суспільно схвалюваної адаптації у тій чи іншій життєвій ситуації;
- 2) уявлення про складові цих умінь, про окремі дії та операції, які актуалізуються тоді, коли виникає необхідність удосконалити окремі вміння чи зробити їх елементами нових умінь;
- 3) уявлення про референтних осіб, які можуть бути і зразками для наслідування, і своєрідними соціальними валідизаторами як для окремих умінь, що вдосконалюються, так і для тих перспектив особистісного розвитку, які це вдосконалення відкриває;

4) уявлення про власні особистісні властивості, в тому числі й власні індивідуальні особливості, які співвідносяться не лише з можливістю успішного виконання тієї чи іншої діяльності, а й з самооцінкою перспектив подальшого особистісного розвитку.

Отже, звичайна людина, як правило, уявляє здібності як сукупність умінь і власних особливостей, що дозволяють успішно (відповідно до норм чи оцінок референтних осіб) справлятися з тією чи іншою діяльністю, до якої спонукає життєва ситуація.

Виконані під нашим керівництвом дослідження показали, що пересічним людям притаманна тенденція сприймати уміння як синкретичний компонент здібностей, в якому важко виділити окремі дії й операції. Відбувається згортання дій (за П.Я. Гальперінім). А в обдарованих у поле рефлексії потрапляють окремі дії та операції, які свідомо використовуються і тренуються. Крім того, у полі свідомості постійно перебувають окремі люди з контактного оточення, спілкування з якими може підтвердити цінність тих здібностей, на розвиток яких спрямовуються зусилля, і які можуть надати конкретну допомогу, застерігаючи від помилок і вказуючи на оптимальні шляхи розвитку. Нерідко через брак розуміння в контактному оточенні обдаровані люди шукають ціннісної підтримки і ведуть уявний діалог із «віртуальною» референтною групою, до складу якої входять відомі творчі особистості [9].

Основні правила надання ціннісної підтримки такі:

- ресурси для ціннісної підтримки мають шукатися в першу чергу у ціннісній свідомості тієї людини, якій вона надається;
- привнесені цінності мають складати меншу частину від усіх, що беруть участь у ціннісній регуляції (у наших емпіричних дослідженнях ця частина не перевищує третини), і мають бути усвідомлені, узгоджені та прийняті людиною;
- цінності, які актуалізуються у процесі ціннісної підтримки, мають бути діяльнісно ствердженими. Іншими словами, людина має робити і рефлексувати реальні дії та вчинки, щоб упевнитися в позитивних бажаних змінах;
- критеріями ефективності ціннісної підтримки є гармонізація і визначеність, ціннісна безконфліктність особистісного розвитку.

Суттєва різниця між ціннісною підтримкою розвитку здібностей і ціннісною підтримкою розвитку творчо обдарованої особистості полягає в тому, що в першому випадку основна увага звертається на вдосконалення знань, умінь, дій і операцій, що властиве навчальному процесу і природне для діяльності вчителя, а в другому – акценти зміщуються на гармонізацію соціальних стосунків через референтне оточення та на рефлексію і підтримання особистісної ідентичності, що виходить за межі педагогічних впливів і належить більшою мірою до компетенції психолога.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Суб'єктно-ціннісний аналіз здібностей та обдарованості дозволив розглядати ці властивості в динаміці, в контексті розвитку особистості. Узагальнено результати емпіричних досліджень за методикою моделювання ціннісної свідомості та методикою

вивчення динаміки здібностей. Виокремлено дві основні регуляційні схеми розвитку: ситуаційно-ціннісну, за якою розвивається пересічна особистість, та суб'єктно-ціннісну, яка притаманна для розвитку творчо обдарованої особистості. На підставі теоретичного аналізу та в результаті узагальнення даних досліджень було дано робочі означення здібностей та обдарованості і проаналізовано основні шляхи ціннісної підтримки в процесі їх розвитку.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у виявленні особливостей ціннісної регуляції розвитку здібностей та обдарованості на окремих вікових етапах. Важливим видається і питання вироблення й апробації окремих прийомів ціннісної підтримки, орієнтованих на вирішення найтиповіших проблем, пов'язаних із ціннісною регуляцією розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* О соотношении способностей и одаренности // Проблемы способностей. – М., 1962. – С. 15-32.
2. *Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн.* – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
3. *Дружинин В.Н.* Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
4. *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики.* – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
5. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. – К.: Рад.школа, 1989. – 608 с.
6. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
7. *Моляко В.А.* Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности // *Вопр. психол.* – 1994. – №5. – С.86-95.
8. *Музыка О.Л.* Дві лінії і дві регуляційні схеми розвитку особистості // *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць.* – К.: Логос, 2011. – Т.2. – С. 43-50.
9. *Музыка О.Л.* Ціннісна підтримка: теорія і практика сприяння особистісному зростанню // *Практична психологія та соціальна робота.* – 2010. – № 7. – С.1-6.
10. *Платонов К.К.* Проблемы способностей. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
11. *Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики.* Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб.і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 587 с.
12. *Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка.* – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
13. *Психология. Словарь / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского.* 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
14. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
15. *Теплов Б.М.* Избранные труды: В 2-х т. – Т.1. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.
16. *Шадриков В.Д.* Психология деятельности и способности человека. – М.: Издательская корпорация "Логос", 1996. – 320 с.

Музыка А. Л. СООТНОШЕНИЕ СПОСОБНОСТЕЙ И ОДАРЕННОСТИ: СУБЪЕКТНО-ЦЕННОСТНЫЙ ПОДХОД

Анализируются основные подходы к соотношению способностей и одаренности. Обосновывается применение субъектно-ценностного подхода к развитию способностей

и одаренности. Приводятся авторские определения. Способности рассматриваются как внутренний, личностно-ценностный, динамический ресурс саморазвития, который базируются на индивидуально-своеобразном сочетании личностных свойств и заключается: 1) в возможности субъекта решать ситуационные и жизненные задачи с помощью эффективных деятельностей; 2) в осознании перспектив достижения этой возможности. Одаренность определяется как сложное системное качество личности, характеризующееся: 1) высоким уровнем развития способностей и, соответственно, высокими (абсолютными или в сравнении с возрастными нормами) достижениями в определенной области деятельности; 2) ценностным отношением к собственным способностям как основе личностной идентичности; 3) направленностью на саморазвитие; 4) творческой направленностью личности; 5) внутренней (субъектно-ценностной) саморегуляцией. Развитие способностей рассматривается как предпосылка развития одаренности.

Ключевые слова: способности, компетенции, одаренность, субъектно-ценностный анализ, ценностная регуляция развития личности.

Музыка О. ABILITIES AND GIFTEDNESS CORRELATION: SUBJECTIVAL AND VALUE APPROACH

The article analyzes main approaches to abilities and giftedness correlation. Subjectival and value approach to abilities and giftedness development is grounded. New terms are introduced by the author. Abilities are considered as inner dynamic resource for self-development based on individual combination of personal qualities and consisting in: 1) ability to solve situative and life tasks with the help of effective activities; 2) capacity to develop this ability.

Giftedness is considered as complex system-defined quality of personality which is characterized by: 1) the highest level of abilities development and, accordingly, the highest (absolutely or in comparison with age norms) achievements in a peculiar sphere; 2) considering abilities as the basis of personal identity; 3) orientation on self-development; 4) creative orientation of the personality; 5) inner (subjectival and value) self-regulation. Abilities development is treated as the precondition for giftedness development.

Keywords: abilities, competences, giftedness, subjectival and value analysis, personality development value regulation.

УДК 159.922.7

Н. І. Мусяка (м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНКОВИХ СТАВЛЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ

У статті висвітлено проблему оцінкових ставлень, зокрема, самооцінки в контексті самосвідомості, у вітчизняній психологічній думці.

Ключові слова: особистість, ефективність, оцінкові ставлення, самосвідомість, самооцінка.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в освітньому просторі з необхідністю вимагають уваги до становлення самоефективності особистості. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема дослідження психологічних механізмів які забезпечують особистісну ефективність у процесі діяльності. Серед них одним із стрижневих є оцінкові ставлення особистості у різних системах: “Я – Я”, “Я – інші”, “Я – діяльність”.

Проблема оцінкових ставлень у контексті особистісної ефективності є мало дослідженою. Між тим, є окремі дослідження в яких розкрито особли-